

Людмила Канцедал

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ-ГІМНАЗИСТ У РОДИННИХ ЗВ'ЯЗКАХ

На матеріалі листів до батьків часу навчання
в Полтавській гімназії (1853–1859)

Ушановуючи 170-ліття від дня народження видатного українського гуманіста, далеко не всі українці усвідомлюють, ким був, є, а найголовніше – буде для нашої держави і світу Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895). І чи не найменше знають про нього, розуміють його значення і популяризують тут, у місті, де він народився. Коли запитуєш гадячан (та й не тільки їх!): хто такий Драгоманов? що знаєте про нього? – думки людей розбігаються. Небагато скажуть, що був він Великим Патріотом, людиною, яка над усі чесноти ставила гідність особи, недоторканність її прав, для котрої слова “батько”, “мати”, “родина”, “громада”, “батьківщина”, “рідна мова” важили надзвичайно багато. Найчастіше чуємо у відповідь, що був він політиком, істориком, філософом, громадським діячем. І все це так, а проте не є провідним у його світосприйманні, світовідчутті. За словами автора розвідки “М. П. Драгоманов. Його політичні погляди, літературна діяльність і життя” Б. Кистяківського, “в центрі його світогляду стояло не політичне життя суспільства, а щастя народних мас, можливе, як він цього був певен, тільки за високого рівня культури. Найвищим благом культури він вважав повний розвиток індивідуальності як кожної окремої особистості, так і цілих народів. Охоплюючи поняття культури в її найповнішому значенні, він мислив її як організацію всього народу, а не самих тільки її верхів” [1, с. 127].

Михайло Драгоманов за своєю духовною сутністю – ф і л о л о г у найширшому, всеосяжному розумінні цього слова. Філолог не буває поза історією, філософією, поза фольклором, поза людиною, незбагненим і величним витвором людства С Л О В О М, трепетним і чутливим ставленням до нього, поза вірою у його всепроникну силу задля однієї єдиної мети – виховання Людини в людині, котра прагнути не лише впроядкованого побуту, а ще й духовного комфорту.

Добре відомі слова Василя Стуса: “Коли б було краще жити, я б віршив не писав, а працював би коло землі”. Так і для Михайла Петровича, народженого, за старим календарем, 6-го (шостого) вересня під зодіакальним сузір’ям “Діви” – знаку землі – “працювати коло землі” означало “працювати зі словом”. Він глибоко знав і поважав О. О. Потєбню, обожнював свого земляка

М. В. Гоголя і сам умів сказати влучно, гостро, лірично, красиво, несподівано – по-драгоманівськи: “У нас теперь такой дождь идет, что чудо! А люблю я дождь, даже поэтически мне даже приятно, что когда сижу в комнате, так и все должны сидеть, и не сновать без толку, без цели по улицам... Ну вот же, как нарочно, перестал идти, как только я вот это написал; будто хочет, чтоб я соврал лишний раз. И солнце появилось. А вчера вечером, что за погода была. Ясно так и звезды так и блестят. А луна эта полная, круглая, золотая, серебряная, бледная, величественная, или как там её называют поэты: право уж досадно, что её везде тычут. <...> Я думаю ей так надоели эти похвалы, что когда Евгений Онегин назвал её чужою, так ей даже радостно стало” (листи цит. за [2]).

Михайло Петрович вступив навчатися до Полтавської гімназії восени 1853 р., 12-річним юнаком. Коли читаєш його листи до батьків, написані під час навчання в Полтаві, не вимовляється слово “хлопчик”, ще, власне, дитина, такими змістовними вони були. Хоч в одному із фрагментів “Автобіографії” [3, с. 230] Олена Пчілка змалювала приїзд брата додому на початку навчання його в гімназії саме таким. Йї запам’ятався тоді “хлопчик дуже швидкий”, котрий бігав по всіх кімнатах, і всі його цілували.

Так, його любили в родині, особливо мати, він добре знав про це, намагався не надуживати її почуттями і сам любив свою родину не як споживач, а відповідально, віддано і чесно.

У кожному листі до любих батьків він не забував шанобливо “поцілувати” їхні працюючі “рученьки”, запевнити в довічній любові до них, висловити вдячність, готовність дослухатися до їхніх порад тощо. І в кожному листі обов’язково просив передавати вітання численним родичам, вклонитися їм, цілувати від нього братів і сестер – Івана, на рік молодшого за нього, Варю, Олю (майбутню Олену Пчілку), найменшеньку Єлю, Сашка – майбутнього лікаря-психіатра. У родині Драгоманових були ще діти, які не дожили до дорослого віку, серед них і хлопчик Митя, якого Михайло, як і всіх інших братів і сестер, збирався рівно навчати різним наукам, проте навіть не встиг побачити, бо маленький братик невдовзі помер...

Драгоманова-гімназиста цікавило все. Здається, не було такої справи, до якої б він залишився байдужим: “А Вані скажу ось що (тільки, будь ласка, всі відійдіть): упіймай білку і тримай її до липня. У липні вона два дні поспіль буває чисто білою. Це правда. Я нещодавно читав”; “Якщо Ви присилатимете мені щось, то пришліть бодай з десяток гарних груш. Я хочу дати Сосновському, котрий їх любить. Висилаю Вам карту Полтавської губернії. Я купив її нещодавно”; “Б[рата] Ваню прошу написати про свої успіхи. Варі дякую за турботу про мої квіти”; “Я збираю насіння квітів і привезу їх на свята для Варі й Олі, серед них є такі, що в Гадячі їх і не знайдеш”; “Я читаю тепер чотири журнали постійно, а журнали тепер обіймають всю літературну та журнальницьку діяльність країни. Крім того, у нас передбачається укласти бібліотека для гімназистів – уже провадиться передплата в гімназії – здається я буду бібліотекарем за обранням.<...> Тепер усі журнали (йдеться про 1857 р. – Д. К.) наповнені питаннями про селянство <...>. Миргородський повіт погодився на звільнення селян. А що скаже Гадяч?”; “Я писав до Вас через пошту, та й доси нема від вас ні слуху, ні духу <...> я прохав у Вас прислати ту писану сторию, що є у Вас. Тепер ще раз прозбою пришлите, будьте ласкаві. Уже так просить чоловік, та ще й гарний, що не можна не дати¹. Ще ось що Вам скажу, таке диво (що на!). Коли ще остались у Вас ягоди (вишни), то зараз зробить вареники та йжити не з медом, а до сметани та сахаром присипте, таке добро, що тільки бережить язиків, – проковтнете...”².

“Бити байдики” для Михайла було неприпустимим. “К тому же Оля ростёт, её надо учить, – звертається він до батька в одній із сімейних ситуацій. – В пансион рано, а Вам некогда. А неужели она должна, пока в пансион, ничего не делать”.

“Любезная сестра моя Оля!

Благодарю тебя и Варю за письма, а Еля не написала. Выучи её писать. Всем я прислал что-нибудь, а тебе нет. Извини. Скоро я тебе пришлю, а, может быть, привезу на каникулы книжку, лучше всех подарков”.

Писати Михайло вмів! Намагався користуватися різними мовами – російською, українською, французькою, латиною та ін., щоб уникнути одноманітності, підбадьорити батьків веселою ноткою та ще й дипломатично натякнути при тім на те, що вони не дарма витрачають кошти на його освіту, що він не марнує ані хвилинки, що він гідний їхньої довіри й любові, що він виправдає їхні сподівання, і що він... з погляду сьогодення

¹ Ідеться про “Историю Малой России” Д. Бантиш-Каменського, яку просили прочитати Трохимовські з Сорочинець.

² Скорочені фрагменти листів М. П. Драгоманова в цьому абзаці, за винятком останнього, подано українською мовою в моєму перекладі.

(тепер ми знаємо про це!) уславить їх у віках – скромних, порядних, довірливих, безмежно люблячих, а втім, принципових і вимогливих щодо виховання сина.

“Любезные родители!

Надо Вам воспеть прежде всего своё путешествие. На первом же шагу я потерпел санекрушение, то есть лошадь при спуске с горы подле нашего дома упала. Далее до Апашни путешествие совершалось благополучно. На Апашанской станции нас задержали, но зато мы имели счастье сидеть через дверь с графиней Чивинской. И я декламировал Беранже:

*Какое счастье, честь какая!
Ведь я червяк в сравненьи с ним,
В сравненьи с ним
С лицом таким
С его сиятельством самим!*

Приехал в гимназию и особенного толку по обыкновению не нашёл. Капиталы свои тотчас пустил в оборот: на библиотеку, на журнал “Набат”, который будет в последних числах генваря.<...>

М. Драгоманов.
Гоголя и проч. мои книги я нашёл.
1857-го года января 15-го”

“Мои любви родители, Батюшка та Матушка!

Та що бо це таке, нехай Бог милує, що Ви мині нічого не пишете. Вже ждав, ждав та й годи сказав. Ганяв, бигав у ту пинціонську канцелярію та так, мов дурний Стецько у лавці, роздывлявся, чи не йде почтарь з письмами. Як таки так можно дьтыну морыты?

Эге! Та Вы бачу, Ваню, смієтесь з мого письма та й Оля підстрибує, то я вам дам прыиду.

<...>У нас тепер кзаменты, чи стукаменты, чи як там их у биса нимци называють. Уже словесность, хрынтoryку отбулы, та й латынь. Так и рижемо по-латыньски: хлиб, а мы кажем хлибус (так знаєте, як казав отой дьяк у Гоголя, що грабли по потылицы далы). А тепереньки буде у ввторок математька. Це, як бачыты, будучы вона соби мати усих наук. Та й уварылась вона мині: проклята бымония, того бисового яльщванця Ньютона, аж у пычинках сидыть. Та що Вам бильше пысаты. Пышитъ лышень Вы мині та прыыздидъ в юни, та й Ваню берить. Я вже іому таке щось покажу, що й рот роззявить.

Цилую Ваши рученьки та й остаюсь любящий Вас сын

Михайло Драгоманенко.
Майя 10-го, 1857.

Ох лихо! трохи не забудь! Як приїду, то зробиць мині пальто – питрлінтик, літнє, бо треба. Та ще за воли вашої – чи зробите, чи ні, сертучок поганенький хоть із трыпчки, бо обирвався, куртку так порвав, що страх, а з мундыра вылиз. В августы новый буде”.

**“Бесценные родители,
Папенька и Маменька!**

Пишов гарбуз по городу } на этот вопрос
Пытається свого роду } должно отвечать
Ой, чи живи, чи здорови } с первой почтой
Вси родичи гарбузови }

Теперь, как больше у меня времени [писав Михайло до батьків у листі від 28 серпня 1857 р.], я окрыляю свою фантазию. Мысленным взором я быстро лечу. Быстро проникнув сквозь лиричность времен, подымаю завесу седой старины – и вижу себя отъезжающего из дому в июне месяце, поэтому хочу описать подробно каникулы. <...> Славные статьи я прочёл: очерк истории Англии при Карле II, Иакове II и королеве Анне, соч[инения] Маколея, Филиппе II, Лессинг, его жизнь и деятельность, очерки гоголевского периода русской литературы – Гаевского, Мольера, на французском. <...>

Ещё сделайте одолжение – пришлите мне ту маленькую шкатулочку, что я хотел замочок переделать <...>. О яблоках и прочем и не говорю – их мне уже сотни две пришлете”.

Яблук, слив, іншої домашньої смакоти прохав Михайло й у пізнішому вересневому листі, хоч і перепрошував за садовину, бо вважав себе вже дорослим.

Лист до брата Івана й справді вражає серйозністю ставлення до обов’язків громадянина й просто порядної людини:

“Любезный брат Ваня!

Очень рад, что доставил тебе удовольствие небольшою безделкою – галстуком. Дай Бог, чтобы мне привелось услужить тебе и большим. Впрочем, дай Бог, чтобы ты не нуждался в моих услугах, хотя они в полном твоём распоряжении. Благодарить же меня за это нечего – все мы обязаны делиться друг с другом, как братья, как люди. Ты теперь поступаешь на службу, позволь тебе сказать несколько слов о ней. Это будут не сухие наставления, но совет брата, желающего тебе всего лучшего. Служа, если тебе случится занимать хотя бы какую-нибудь должность, прежде всего, смотри на всякого, как на человека, по его достоинству. Главное, ни перед кем не унижайся и не возвышайся, веди себя ровно.

Не думай, что проситель для того живет на свете, чтобы набивать тебе карманы, а начальник, чтобы ты перед ним ползал. Не гоняйся за деньгами, честь прежде всего. Слава Богу, мы начинаем жить в такой век, когда хищничество выводится. Поступая корыстолюбиво, человек делается скотом; как волк смотрит на овцу, чтобы съест её. У человека же первое должно быть самопожертвование, он должен жизнь свою отдавать за любовь к ближнему и делать добро, не потому, что ему за него заплатят, но потому, что это долг его. Поэтому старайся сначала не брать даже и за свои услуги. Ведь ты можешь пока прожить и без этого.

Впрочем, надеюсь, что ты сам по доброте своего сердца будешь поступать так, только боюсь за твою волю. Надеюсь, что папенька и маменька также будут тебе руководить на пути правды. Я же готов доказать тебе свою преданность словом и делом. Надеюсь, что ты будешь писать мне подробно обо всём. Твой брат

М. Драгоманов
Варю, Олю и Елю целую”.

Отаким він був – наш видатний співвітчизник. Знайомству з ним кожному, хто того забажає, допоможе 79-й випуск “Українського культурологічного альманаху «Хроніка – 2000»”, який вийшов у Києві 2009 р. “Невідомий Драгоманов”, як названо цей випуск, відкриває багато цікавого не лише про самого Михайла Петровича, а ще й про його рідних, друзів, знайомих, зокрема й гадячан. Він містить чимало спостережень, оригінальних висновків із прочитаного, почутого й побаченого юним Драгомановим-гімназистом і потім студентом, його власних афоризмів тощо. На моє переконання, ця книга заслуговує на широкі громадське обговорення, її мусить прочитати кожен школяр.

“Нелегка справа – схарактеризувати літературно-політичну діяльність М. П. Драгоманова. Вона тривала понад чверть століття – з кінця 1860-х років і до дня смерті 8/20 червня 1895 року” [1, с. 128], – констатував Б. Кистяківський. Та й не кожному по силі збагнути її, додамо. Однак знати про нього щонайбільше – не лише наш обов’язок, а ще й чимала втіха.

Література

1. Кистяківський, Б. М. П. Драгоманов. Його політичні погляди, літературна діяльність і життя [Текст] / Б. Кистяківський // Хроніка – 2000. – Вип. 79. – К.: Фенікс, 2009.
2. Невідомий Драгоманов [Текст] // Хроніка – 2000. – Вип. 79. – К.: Фенікс, 2009.
3. Пчілка, Олена. Автобіографія [Текст] / Олена Пчілка // Мікула О. І. Творчість Олени Пчілки і фольклор. – Ужгород: Гражда, 2011.